

IVAN LOZICA

**NARODNA
UMJETNOST**

1979.

KNJIGA 16

Metateorija
u folkloristici
i filozofija
umjetnosti

Folkloristika kao disciplina koja se bavi folklorom proživljava u naše vrijeme mnoge promjene. Iako je, kao i mnoge druge discipline i znanosti, konstituirana u devetnaestom stoljeću, ona danas provjerava vlastite temelje, stvarajući novu terminologiju. Folkloristi se čak spore i oko samog predmeta proučavanja. Teorijske rasprave nikad nisu bile brojnije, a istodobno se pokazuje da pozicija folkloristike, njezine metode i granice prema drugim znanstvenim disciplinama stalno dolaze u pitanje. Sve je više folklorista, u svijetu i kod nas, koji se bave temeljnim problemima discipline. Riječ je o aksiomima i osnovnim pojmovima koji folkloristiku čine različitom od drugih znanstvenih područja. Takva raspravljanja pripadaju po našem sudu više filozofiji nego folkloristici, nadilaze razinu folklorističke teorije, te po svojoj naravi i ne pripadaju znanosti u užem smislu. Aksiomi i postulati neke

znanstvene discipline ne mogu se dokazivati metodama same te discipline; zato se takvi aksiomi i postulati unutar same znanosti uzimaju kao neposredno zorne istine, i na njima se dalje gradi. Cilj je znanosti uvijek ovladavanje zbiljom, a ne neprestano provjeravanje vlastitog temelja, najosnovnijeg pojmovnog aparata ili postavljanje pitanja o području istraživanja.

Filozofija, međutim, ne ovladava zbiljom. Još od prvih svojih početaka postavljala je pitanja na koja obično nema odgovora.¹ Kao majka svih znanosti ona pita o razlozima svemu postojećem, ne ograničavajući područja, pa tako i folklor lako može biti predmet filozofijskog razmatranja. Ali već i samo povezivanje pojmova filozofije i folkloru mnogima će izgledati opasno. Moderne znanosti uopće, a posebno humanističke, od kojih bismo to najmanje očekivali, sklone su izbjegavanju filozofije. Filozofija kao predznanstveno mišljenje poštovjećuje se s neznanstvenim mišljenjem i tako odbacuje. Vjera u znanost, vjera koju smo naslijedili od pozitivizma prošlog stoljeća, igra i danas važnu ulogu.

Međutim, i folklor sam kao pojam, i folklorni fenomeni kao područje istraživanja, a i discipline koje se folklorom bave, čini se da upravo forsiraju postavljanje temeljnih, filozofskih pitanja. Tako dolazimo do zanimljivog paradoksa. Filozofija se odbacuje kao znanosti nepodobno mišljenje, a istodobno te iste znanosti koje proučavaju folklorne fenomene postavljaju eminentno filozofska pitanja, jer ih predmet svojom prirodom na to goni. Kartezijanska sumnja, koja folkloriste vodi preispitivanju fundamentalnih principa vlastite discipline, ima ponekad i neželjenih posljedica. Suočeni s osnovnim pretpostavkama folkloristike, izlazeći tako iz vlastitih znanstvenih područja, folkloristi preuzimaju ponekad i nekritički metode drugih znanosti, npr. lingvistike, semiotike ili sociologije. To i ne bi moralo predstavljati neki problem (folkloristika se i inače koristi sredstvima drugih znanosti za istraživanje svojeg predmeta) kad bi preuzete metode odgovarale traženoj razini ispitivanja. Čini nam se da se osnovni pojmovi folkloristike ne mogu bez ostatka definirati metodama lingvistike ili koje druge nauke, jer folkloristika nije grana neke druge znanosti. Folklor nije vrsta jezika, niti je proučavanje folkloru identično s proučavanjem života znakova u okviru života društva (kakvim se bavi semiotika).

Ispitivanje temelja folkloristike moguće je samo u sferi filozofije folkloristike ili metateorije folkloristike. Kao što u proučavanju literature možemo razlikovati književnu kritiku, znanost o književnosti i filozofiju književnosti, vjerujemo da je moguće i u folkloristici razlikovati radove o određenoj građi (članke, studije, monografije), teorijske i metodološke radove (o zakonitostima unutar folklornog procesa, o metodama terenskog rada, klasificiranja, analiziranja, komparacije itd.) i rasprave o osnovnim pojmovima same folkloristike (npr. što je folklor, odnos folkloristike i srodnih disciplina, smisao i ciljevi folklorističkog istraživanja itd.). Radove iz posljednje grupe nazvat

¹ »Kroz cijelu svoju historiju, od Lao Tsea do Husserla — filozofija nije riješila ni jedan problem. Kao njenu granu, i estetiku je stoljećima vodila ista sudbina«. (Focht 1972, 5).

ćemo metateorijom folkloristike radije nego filozofijom, jer se njome ne zanimaju filozofi, već sami folkloristi.² Kao što u folkloristici nije moguće vršiti terenska istraživanja bez teorijskih pretpostavki (bilo svjesnih bilo nesvjesnih), isto su tako nemogući i teren i teorija bez metateorijskih, predznanstvenih temelja. Iako se praksa, teorija i metateorija u svakom pravom znanstvenom radu dijalektički prožimaju, u primjeni ipak moramo imati na umu razlike koje među tim stupnjevima postoje. Pri pripremanju neke monografije teorija i metateorija neće biti cilj, nego će implicitno, kao sredstvo, poslužiti praktičnoj znanstvenoj svrsi. Pri pisanju teorijske rasprave, npr. o tipovima maskiranja ljudi, metateorijski stavovi i pitanja bit će u pozadini, a vlastita terenska građa i podaci iz tuđih i vlastitih radova poslužiti će samo kao ilustracija. Velike opasnosti krije i miješanje teorijskih i metateorijskih stavova, ukoliko teorijski nisu dosljedno proistekli iz metateorijskih. Metateorijski stavovi po svojoj prirodi nisu znanstveni, nego logički prethode znanstvenoj teoriji, oni uvjetuju teoriju, načine, pa i ciljeve rada. O tome kakvu smo definiciju folklor prihvatili zavisí npr. metoda istraživanja koju ćemo zastupati. Metateorijske su koncepcije često nesvjesne, pa je nesklad sa zastupanom teorijom tim vjerojatniji. Danas, kad se metateorijska pitanja, nakon više od stotinu godina sustavnog izučavanja folkloru, ponovo postavljaju, vidljiv je nesklad između metateorije, teorije i prakse. Međutim, kao da nema folklorista (bio on spasilac narodnog blaga ili stručnjak za komunikacije) koji ne priznaje, barem na jednoj od triju razina ispitivanja (svjesno ili nesvjesno), srodnost folkloru i umjetnosti. Taj podatak dovoljan je povod za ispitivanje odnosa metateorije folkloristike i filozofije umjetnosti. Po našem mišljenju, u povezanosti umjetnosti i folkloru leži temelj razlikovanja folkloristike, s jedne, i etnologije, sociologije i drugih društvenih znanosti, s druge strane. Otvoreno je pitanje, ipak, kakva je to sveza koja vezuje folklor i umjetnost. Da li je folklor vrsta umjetnosti? Što je to što povezuje usmenu književnost, narodni ples, muziku itd. u cjelinu koja je predmet folkloristike? Ako nema zajedničkog faktora o kojem je riječ, zar ne bi mogli onda dijelovi te lažne cjeline, tzv. folkloru, biti izučavani u okviru znanosti o književnosti, muzikologije, koreologije, teatrologije itd.? Čemu folkloristika? Mogu li nam metateorija folkloristike ili estetika, filozofija umjetnosti pružiti odgovore na pitanja o vezi folkloru i umjetnosti? Metateorija nikad ne daje definitivne odgovore, ali i samo postavljanje pitanja može nam pomoći da se opredijelimo za takvo rješenje koje najbolje odgovara proučavanju folkloru.

Cilj ovog članka nije ispitivanje folkloru s aspekta filozofije umjetnosti ili estetike, nego upozoravanje na potrebu i mogućnosti takvog ispitivanja.

² Lauri Honko je nedavno pisao (Honko 1976, 20) o metateoriji u folkloristici, pozivajući se na razlikovanje triju kategorija, kakvo zastupa Pertti J. Peltó. Peltó dijeli znanstvene teorije na metateorije, osobne teorije i specijalne teorije. Metateorije tretiraju opće pretpostavke i dogme neke discipline; osobne teorije zapravo su metodološki principi što ih se u radu pridržava neki znanstvenik, a specijalne teorije mogli bismo poistovjetiti sa »školama« — to su metode koje obično imaju ime i razrađene metode primjene.

Saksonska složenica

Da bismo razjasnili uzroke preispitivanja i promjena u folkloristici, možda je najbolje poći od osnovnog pojma. Određenje i samog sadržaja i opsega pojma folklor bilo je od prvih početaka nerazgovijetno i nejasno. William Thoms je 1846. u časopisu »The Athenaeum« predložio »dobru saksonsku složenicu Folklore« (Thoms 1965, 5) za ono »što mi u Engleskoj određujemo kao narodne starine (**Popular Antiquities**), ili narodna književnost (**Popular Literature**)«. ¹ Pismo koje je William Thoms poslao časopisu »The Athenaeum« naravno ne znači i početak istraživanja folkloru; takva istraživanja počela su davno ranije, iako sustavno proučavanje počinje tek u prošlom stoljeću. Thoms govori o sakupljanju »nekoliko preostalih klasova, razasutih po polju na kojemu su naši preci mogli požnjati dobru žetvu« (Thoms 1965, 5). Pišući o folkloru, on misli na »narodno znanje«, na »navike, običaje, obrede, vjerovanja, balade, poslovice itd. iz starih vremena«, žali za mnogobitnim zanimljivim i neobičnim što je izgubljeno i ukazuje kako se još dosta toga može spasiti. William Thoms, dakle, uvodi termin folklor kao naziv za nešto što pripada prošlosti. U posljednjoj rečenici pisma on govori o »toj zanimljivoj grani književnih starina — našem folkloru« (Thoms 1965, 6), što bi nas moglo navesti na pomisao kako on ipak folklor smatra prvenstveno granom literature, ili poglavljem iz povijesti književnosti — iako u istom tom pismu piše o nekom običaju djece u pokrajini Yorkshire.

Ovakva neodređenost u definiranju pojma folklor već kod samog njegova tvorca začuđuje, ali to što ta neodređenost i mnogoznačnost od 1846. do danas nije prevladana, pokazuje da krivnja nije Thomsova, već da sadržaj i opseg pojma (zbog prirode same pojave, ili iz nekog drugog razloga) nisu lako odredljivi. No, upravo neodređenost omogućila je terminu trajnost, jer je ta neodređenost dopustila »varijacije u smislu što ih život nameće znanstvenim terminima kao i drugim riječima« (Saintyves 1935, 29). Ono što je dobro za održavanje nekog termina u znanstvenoj praksi ipak ne mora biti uvijek dobro i za samu znanstvenu praksu i njezin predmet.

Teškoće oko definiranja »saksonske složenice« sastoje se najzgod samo u teškoćama definiranja sastojaka, folk i lore. Američki su folkloristi skloni folk definirati kao »bilo koju grupu ljudi koji imaju barem jedan zajednički faktor« (Dundes 1965, 2). Takve se grupe obično klasificiraju prema zanimanjima, dobi, regiji, etničkoj pripadnosti ili nacionalnosti. Sovjetski folkloristi uzimaju u obzir klasni karakter folkloru u prošlosti, njegovu suprotstavljenost službenoj umjetnosti viših klasa. Po mišljenju Guseva (Gusev 1967, 41) u socijalističkom društvu folklor prestaje biti stvaralaštvom jedne od klasa i postaje svojinom čitavog naroda, jer se u socijalističkom društvu narod sastoji od dviju prijateljskih klasa. Prema tome, i sovjetska i američka folkloristika, a i suvremena folkloristika gotovo svugdje u svijetu, ne smatra više svojim predmetom folklor samo jedne klase, jednog društvenog sloja ili gru-

¹ O pojmu folklor i o drugim spornim terminima vidi članak O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima (Bošković-Stulli 1973).

pe. Folklor ne pripada samo selu, ima ga svugdje, i svojina je (u ovom ili onom obliku) cijelog društva. Doseg pojma folklor, tj. njegovo područje primjene, u usporedbi s ranijim shvaćanjima znatno je proširen.

Kako se prvi dio »saksonske složenice« ovako ili onako odnosi na cjelokupnu populaciju naše planete, a kako se tom populacijom bavi sijaset humanističkih znanosti, preostaje nam drugi sastojak, **lore**, da u njemu potražimo vrsnu razliku kojom se predmet folkloristike razlikuje od predmeta ostalih znanosti. Međutim, sama činjenica da je riječ o namjerno izabranom saksonskom terminu ukazuje na to da će značenje biti široko, neodređeno i romantičarski tajanstveno. **Lore** je u prvom značenju »skup tradicija i činjenica (o nekom predmetu)« (Filipović 1970, 591), a to nam ne obećava mnogo. Sve više postaje jasno da se analiziranjem nesretne »saksonske složenice« može postići malo ili ništa.

Analiza upotrebe termina folklor samo bi potvrdila prilagodljivost naziva najrazličitijim tumačenjima u praksi. Folklorom možemo obuhvatiti gotovo svako područje duhovne ili materijalne kulture ljudi — termin to svojom fleksibilnošću dopušta, iako vjerojatno ipak neće nikome pasti na pamet da npr. simboličku logiku promatra kao predmet folklorističkog istraživanja. Maja Bošković-Stulli u svojem članku (Bošković-Stulli 1973. 155) piše: »No zbog nejasnih se obrisa tog područja termin folklor, doduše, sačuvao u značenju sličnom onome što mu ga je dao njegov autor, ali je ujedno poprimio i nekoliko drugih i drugačijih značenja. Stao se upotrebljavati i kao predmet znanosti i kao znanost sama. Okvir mu se, u jednom smjeru, proširio na sveukupnu, tj. i materijalnu i duhovnu kulturu neobrazovanih (»nižih«) narodnih slojeva u urbaniziranim kulturama; u drugom smjeru, značenje mu se specificiralo, suzilo se na područje tradicijske umjetnosti ili, još specijalnije, na područje usmene književnosti.«

Termin koji posjeduje takve protejske osobine da mu dosega s jedne strane može uključivati nekoliko milijardi ljudi i gotovo sve što je uz te ljude na bilo koji način vezano, a s druge strane može obuhvatiti i samo ostvarenja usmene književnosti, takav je termin savršeno nepogodan za znanstvenu upotrebu. Praksa, međutim, ovu tvrdnju opovrgava. Ono što nam preostaje, to je priklanjanje za nas (našem shvaćanju predmeta) najprihvatljivijoj definiciji folkloru, možda uz kakvu modifikaciju. Morat ćemo se pomiriti s tim da se tako ustanovljeno značenje neće slagati s »javnim mnijenjem«, čak i s tim da ćemo i u stručnim razgovorima uvijek iznova morati objašnjavati i naglašavati što je zapravo za nas folklor.

Teškoće oko definiranja »saksonske složenice« ne sastoje se, dakle, samo u teškoćama definiranja njenih sastojaka (**folk** i **lore**). Nominalna, verbalna definicija uvijek krije velike opasnosti, prevesti ne znači definirati. Prevođenjem se ponekad gube konotacije, i dodaju se nove. Značenja riječi u originalu i u prijevodu ne podudaraju se uvijek;⁴ odatle razlike nastaju i u

⁴ Značenja riječi u originalu i u prijevodu ne podudaraju se ukoliko denotacijom i konotacijama prijevoda nisu obuhvaćene sve bitne karakteristike originalnog pojma ili ukoliko su se u prijevodu pojavile nove bitne karakteristike. I jedno i drugo je moguće istodobno, npr. ako folk prevedemo kao narod.

sadržaju originalnog pojma i »prevedenog pojma« (radi se zapravo o drugom pojmu, jer se identični pojmovi ne smiju razlikovati po sadržaju i opsegu). No time teškoće oko definiranja folkloru nisu iscrpljene.

Promjena predmeta proučavanja

Pojam folklor nije samo nerazgovijetan i nejasan. Diskusije i sporovi nastaju i zato što suvremena folkloristika traži promjenu svog predmeta proučavanja. Naizgled, to zvuči nevjerovatno i neprihvatljivo, ali je ipak tako. Ne odgovara nam termin folklor i ponovno istražujemo njegova moguća značenja zato jer ne želimo smatrati područjem proučavanja ono što se pred stotinu godina tim terminom označavalo. Pojam jest nejasan i nerazgovijetan, ali nije to njegova najveća mana. Najveća mu je mana što, shvaćen na stari način, ne obuhvaća čitavo područje današnjeg interesa folkloristike. Utvrđivanje razloga te promjene predmeta istraživanja nije naš cilj, to bi mogla biti tema čitave knjige, ne samo posebnog članka. Iznijet ćemo samo neka opća mjesta o promjenama u suvremenom svijetu, samo kao ilustraciju problema. Urbanizacija i industrijalizacija, na primjer, u razvijenijim su zemljama Evrope toliko izmijenile način života da tradicijska kultura ne može više ni biti predmet proučavanja, jer je u »čistom, izvornom« obliku i nema. Iako manje izražene, slične se pojave mogu pratiti i na našem terenu. Ni najkonzervativniji promatrač neće te promjene negirati. Ostaje ipak pitanje kako shvatiti taj proces i kako djelovati u toj situaciji. Jedna je mogućnost uključivanje u akciju spašavanja narodnog blaga; međutim, svako spašavanje može biti samo parcijalno. Lokomotive progresa nije moguće zaustaviti, i spašeno blago bit će istrgnuto iz konteksta, sačuvano ili kao mrtvi objekt pod muzejskim staklom, ili kao rekonstrukcija s promijenjenom funkcijom. U nemoći da spasi svoj predmet od propadanja (tj. društvo od mijene i progresa) tradicionalni folklorist će postati u najboljem slučaju historičar ili histograf. »Civilizacija i popratni porast znanja pretvorit će nas sve u pastoraliste ako budemo primjenjivali pastirske poglede za ukazivanje na pretjeranost gradskoga života, ili za otkrivanje seoske priprostosti«. (Abrahams 1976, 14) Strah od pastoralizma svakako je opravdan, ali bijeg od pastoralizma ujedno je i bijeg od devetnaestostoljetnog shvaćanja folkloru, od romantičkih korijena folkloristike. Folkloristika je kao hegelovska Minervina sova poletjela tek u sumrak, žaleći za već tada izgubljenim vrijednostima (idealizirane) feudalne Evrope. Kapitalistička privreda prošlog stoljeća, prljavi i pretrpani gradovi, degradacija čovjekove životne sredine i pauperizacija sela kao posljedica industrijalizacije u palcotehničkom razdoblju, zatim politički razlozi buđenja nacionalne svijesti i razočaranje neuspjehom revolucionarnih pokreta bili su plodno tlo eskapizmima različitih vrsta. Razočarana se inteligencija obraća relativno neizmijenjenom selu, idealizirajući jednostavan seljački život u prošlosti. U susretu dviju epoha (kapitalizma i feudalizma) buržoaziji je odgovaralo glorificiranje potlačenih slojeva s kojima se ona po pučkom porijeklu mogla identificirati.

Uspoređeni sa silno ubrzanim mijenjanjem grada i načina života u njemu, selo i život kojim »narod« živi morali su izgledati kao nešto vječno, izvanvremensko, kao »bitno stabilan društveni element u svijetu inače podložnom mijeni« (Abrahams 1976, 14). Ali, u trenutku kad mijena zahvati i ono što je izgledalo nepromjenljivo, pojavljuju se odmah vapaji za spas neprocjenjivih vrijednosti koje propadaju. Kako su slični vapaji vrlo učestala pojava, i kako se čuvanje propadajuće baštine naroda ponekad postavlja kao jedini ili glavni zadatak folkloristike, smatramo da je potrebno na ovome mjestu citirati zanimljivo mišljenje koje o čuvanju narodnih tradicija iznosi mađarski folklorist János Honti: »Znanstvenici koji prave planove za čuvanje narodnih tradicija — pritom zaista nije važno tko su oni zapravo — polaze od tri važne premise. 1. Oni primjećuju činjenicu da su narodne tradicije na rubu izumiranja. 2. Oni smatraju da narodne tradicije predstavljaju veliku vrijednost i da bi prema tome gubitak bio ozbiljan. 3. Oni sebe smatraju sposobnima za pronalaženje načina otklanjanja ove opasnosti«. (Honti, 1975, 157) Hontijev prigovor ovim premisama jest da su one postavljene unutar »pisane, urbane progresivne kulture«. Njega zanima da li je plan za čuvanje narodnih tradicija potreban urbanoj kulturi, ili je to potreba kulture naroda; on želi ispitati što je poželjno sa stajališta ove posljednje. Upozoravajući na razlike koje postoje između kultura o kojima je riječ, Honti naglašava da narodnoj kulturi nije svojstveno zapisivanje, čuvanje, fiksiranje. Zapisivanje je važno urbanoj kulturi, kojoj je osnovna karakteristika težnja za progresom. Narodna kultura nema takvih potreba, njoj nije cilj napredovanje, prema tome »pretpostavljeno izumiranje narodnih tradicija opasno je sa stajališta kulture viših slojeva, a to stajalište je strano kad je riječ o narodnoj kulturi« (Honti 1976, 161). Honti ipak nije slijep za prodiranje urbane kulture i tehnike tamo gdje toga ranije nije bilo i vidi u tome određenu opasnost za tradicije, ali ovdje iznesene Hontijeve misli pokazuju nam još i danas, iako su napisane između dva rata, gdje leži jedan od bitnih problema folkloristike. Vrijednosti koje mi kao istraživači pronalazimo, kazivači obično ne vide; vrijednosti su za nas, a ne po sebi, i ne znači da istraživačeva kultura ima pravo. Uostalom, istraživač ne može spasiti nešto što ne pripada njegovoj kulturi, on može samo zaštititi neki fizički predmet od propadanja pod staklom muzeja ili cijepiti poneki običaj novom funkcijom. Potpuno čuvanje narodne tradicije bilo bi moguće samo u cjelini narodne kulture, a to je nemoguće zato jer je nemoguće zaustaviti historijski proces. Pripadnici »kulture u opadanju« ne moraju sami toga propadanja biti svjesni. Također, taj proces može istraživaču izgledati dekadentno i zato što predstavlja odstupanje od norme (istraživačeve) ili od ranijeg stanja, a istodobno biti logičan i prirodan nastavak živog procesa, usavršavanje neke pojave. Nezgodno je spašavati nekoga tko se ne osjeća ugroženim. Danas možemo Hontiju prigovoriti da urbanu i narodnu kulturu vidi kao dvije izolirane cjeline koje se samo na rubu dodiruju i među kojima miješanja nema. U naše vrijeme situacija je ponešto složenija. Uz to, nekadašnje shvaćanje folklora kao nečega što pripada samo seljaštvu ili kulturama »primitivnih« naroda danas je napušteno. Folklor pripada (ovakav ili onakav) svim kulturama, klasama,

vremenima. Ostaje pitanje kako definirati taj »novi« folklor, kako razgraničiti folklor od nefolkloru i kako odijeliti folkloristiku od njoj srodnih disciplina i znanosti.

Etnografija, etnologija, antropologija i folkloristika

Claude Lévi-Strauss u **Strukturalnoj antropologiji** (Lévi-Strauss 1977, 361—363) iznosi misao da su etnografija, etnologija i antropologija tri etape jednog istraživanja, a ne tri različite discipline. Etnografija izvršava početne znanstvene djelatnosti, promatranje i opis. Lévi-Strauss u djelokrugu etnografije uključuje još i metode terenskog rada, razvrstavanja i opisivanja (Lévi-Strauss 1977, 362). Etnologija bi u tom sistemu bila stupanj bliži sintezi (koja može biti geografska, historijska ili sustavna). Antropologija bi predstavljala najviši stupanj, usmjeren prema cjelovitom poznavanju čovjeka. Ova podjela mogla bi se smatrati prihvatljivom, barem ukoliko se odnosi na prva dva stupnja, etnografiju i etnologiju. Što se tiče antropologije, njeno mjesto kao krunske znanosti o čovjeku donekle je sporno. Kao što svojedobno sociologija nije uspjela zadržati primat među društvenim znanostima, tako i antropologija polako gubi sjaj, pretvarajući se često u dokonjačku igru kojoj je svrha intelektualno uživanje igrača; da li je to zamor metode ili nemoć nauke, pokazat će vrijeme.⁵ Moramo sumnjati u tu slavnu objektivnost, koja je za Lévi-Straussa »prva ambicija antropologije« (Lévi-Strauss 1977, 371) i koja bi antropologu morala omogućiti uzdizanje iznad vrednota vlastitog društva, čak i iznad metoda mišljenja vlastite sredine, i to tako da se pritom stvaraju formulacije valjane za sve moguće promatrače.⁶

U biti neopozitivistička tendencija strukturalizma⁷ reflektira se i u antifilozofijskom stavu. Strukturalna antropologija Lévi-Straussa želi se konstituirati kao znanost sinteze koja smjera prema totalitetu (totalitet je druga ambicija antropologije). Takva antropologija zamijenila bi »neznanstvenu« filozofiju i bila bi vrhunska znanost o čovjeku, tako da se onda i sociologija

⁵ Outi Lehtipuro je postavio pitanje u kojoj su mjeri primjene semiotike i teorije informacije u folkloristici nalik na Igru staklenih perli (Lehtipuro, Saressalo 1976, 359).

⁶ Ta neopozitivistička utopija objektivnosti potaknuta je uspjesima lingvistike i semiotike, uspjesima koji su urodili srodnim pokušajima na područjima ostalih društvenih znanosti. Tražena objektivnost antropološkog istraživanja nije postignuta, niti može biti postignuta, jer bi to značilo da je u proučavanju čovjeka i društva dosegnuta (bar u nekim pitanjima) apsolutna, sveobuhvatna i potpuna istina, koja je valjana za sve sadašnje i buduće istraživače, i tako nepromjenljiva i vječna. Uzrok relativnog neuspjeha lingvističkih metoda u proučavanju čovjeka leži u teškoćama koje prate svaki »znanstveni« pristup filozofijskim pitanjima. Znanosti svoju objektivnost zasnivaju na stroгом razlikovanju subjekta i objekta u spoznajnom procesu, te na »isključivanju« subjekta i njegovih osobina i afekata. Relativna objektivnost moguća je donekle pri istraživanju nama stranih kultura, ali to nije apsolutna objektivnost koja rađa valjane rezultate, prihvatljive svim promatračima, sudionicima i istraživačima (sadašnjim i budućim), nego samo »naša« objektivnost, koja nastaje odatle što fenomene različite kulture možemo promatrati nepristrano kao činjenicu u kojoj nismo sami uključeni. Dakle, u težnji za objektivnošću proučava se druga kultura (seljaštvo, Indijanci) ili čak animalno ponašanje (majmunska hijerarhija ili redosljed ključanja peradi). Vrlo često neslaganje pripadnika proučavane kulture i istraživača pokazuje onda relativnost istraživačeve objektivnosti. Metoda participacije poništava prividnu prednost koju imamo kad ne proučavamo sami sebe, a za uzvrat pruža varljiv uvid u objektivnost proučavane kulture.

⁷ Neopozitivistička, iako u mnogim disciplinama, npr. proučavanju književnosti, strukturalizam nastupa protiv zastarjelih pozitivističkih metoda.

tretira kao poseban slučaj antropološkog izučavanja (tj. antropologija vlastitog društva). Tako antropologija želi, od discipline koja proučava strana, udaljena i »primitivna« društva, postati univerzalnom humanističkom znanosti.

Evropska etnologija razvijala se kao eminentno historijska disciplina, nastojeći proučavanjem »zaostalih«, »nižih« slojeva društva (uglavnom seljaštva) proniknuti u podrijetlo naroda i njegovu »prvobitnu« društvenu organizaciju i način života. Tako usmjerena etnologija, kakva je pred stotinjak godina još bila i te kako potrebna buržoaziji pri stvaranju modernih nacija, danas više nije tako zanimljiva. Slično kao i folkloristi, etnolozi ne žele, smisao svoje discipline temeljiti na spašavanju ili rekonstruiranju ostataka prošlosti. Kao i folkloristika, i etnologija mijenja predmet proučavanja, izučavajući sve više život svih društvenih grupa nekad i danas.⁸ Nema sumnje da time etnologija proširuje svoje nekadašnje područje i da, prestajući biti isključivo historijska znanost, postaje vrlo bliska sociologiji u izučavanju raznih društvenih grupa.

Folkloristika se uvijek koristila uslugama etnologije. Folklor kao umjetničko narodno blago igra važnu ulogu u načinu života naroda, a način života naroda oduvijek je zanimao etnologiju. Granica koja je ranije nesumnjivo postojala, danas više ne postoji, jer niti se etnografija i etnologija zadovoljavaju materijalnom kulturom, niti se folkloristika može zadovoljiti samo duhovnom kulturom kao predmetom. Nova područja rada i etnologije i folkloristike poljuljala su stare granice, a semiotički pristup danas ostvaruje donekle i jedinstvo metode. Onda kad folkloristi napuštaju za trenutak svoju užu specijalnost (znanost o književnosti, muzikologiju, koreologiju, teatrologiju itd.) kako bi sagledali svoj predmet kao posebnu vrstu komunikacije unutar društvene grupe, gotovo da više i nema razlike između etnološkog, folklorističkog, antropološkog ili sociološkog istraživanja.

Čemu folkloristika

Kao dokaz da pitanje u podnaslovu nije samo prazno retoričko pitanje, navodimo dva (nasumce odabrana) slučaja u kojima se (ne u šali) osporava autonomnost i opravdanost folkloristike u suvremenom znanstvenom svijetu.

Na 24. kongresu SUFJ u Piranu, u listopadu 1977, bilo je riječi o odnosu etnologije i folkloristike. Ključno mjesto u ovoj temi imao je referat kojega je autor slovenski etnolog S. Kremenšek. U diskusiji, njegova je osnovna misao bila da je folkloristika dio etnologije, a ne samostalna disciplina; folkloristika nema vlastitu metodologiju, jer se u radu služi metodama etnologije, muzikologije, znanosti o književnosti itd., pa se tako njezina autonom-

⁸ »Kaj torej prvenstveno zanima današnje slovenske etnologe? Povedano na kratko: to je način življenja (way of life, Lebensweise, byt) vseh družbenih skupin slovenskega etnosa v preteklosti in sedanjosti«. (Kremenšek 1977a, 29).

Naravno, mnogi suvremeni etnolozi neće se složiti s takvim određenjem predmeta etnologije, ali proširivanje područja istraživanja svojstveno je većini.

nost mora preispitati. Referat S. Kremenškega, međutim, nije naišao na odobravanje prisutnih folklorista. Krajem listopada, na skupu slavista na Bledu, Kremenšek je sudjelovao svojim tekstom **Je današnja slovenska etnologija antifolkloristika?** (Kremenšek 1977a). Taj polemički tekst podijeljen je na osam točaka. Prva točka odnosi se na objašnjenje oštine kojom je tekst pisan, druga točka skicira nastanak folklorističkih pogleda u slovenskoj etnologiji, treća točka daje kratko određenje folkloru, uglavnom shvaćenog kao narodno duhovno stvaralaštvo, i iznosi kako nije razumljivo zašto u folklor nisu uključene i nošnje i prehrana, nego samo tzv. duhovna kultura. Četvrta točka ukazuje na klasni karakter i buržoaskoideološku prirodu folklorističkog shvaćanja naroda. Peta točka upozorava da folklorističko gledanje, uvedeno u romantizmu, izdvaja narodnu kulturu iz cjeline društva i promatra je kao zaseban svijet koji je već narušen prodorom gradskog načina života i civilizacije i čiji ostaci vape za sabiranjem i spašavanjem prije konačne skore propasti. Šesta točka kazuje da je slovenskim etnolozima jasno kako se na spašavanju nekakvih neodređenih preostataka ne može temeljiti neka znanost. Sedma točka govori o tome što prvenstveno zanima današnje slovenske etnologue (v. bilj. 8). Na kraju, osma točka određuje folkloristiku kao prebrođenu i danas napuštenu fazu razvoja etnologije... U istom su duhu i **Smernice etnološkega raziskovalnega dela** (Kremenšek 1977b), koje je Kremenšek napisao u studenom 1977. i o kojima je vođena oštra diskusija na plenarnom sastanku slovenskih etnologa u Ljubljani 23. studenog 1977. i drugdje.

Drugi slučaj osporavanja folkloristike, ovaj put njezine društvene svrsishodnosti, dolazi iz Danske. Nedavno je u Danskoj jedna od buržoaskih političkih partija zatražila drastičnu redukciju ljudstva zaposlenog u javnim službama, između ostalog i otpuštanje stručnjaka nekorisnih znanstvenih disciplina, te zatvaranje njihovih institucija. Prijedlog nije proveden u djelo. Bengt Holbek je tim povodom napisao članak o društvenoj svrsishodnosti (**social relevance**) folkloristike (Holbek 1978). U tom napisu on tvrdi da je folklor (a s njim i folkloristika) bio pronalazak romantizma zamišljen kao dio ideologije buržoazije u nadiranju, pronalazak koji je nastao radi rješavanja problema identiteta buržoazije, a ne radi pravog interesa za »narod«. Zato je folkloristika od početka i bila historijski orijentirana i posvećivala je pažnju tradicionalnim kulturnim elementima promatranim izvan konteksta, diveći se, a istodobno zauzimajući pokroviteljski odnos prema samim nosiocima te kulture. Po završetku klasne borbe koju je vodila buržoazija protiv starog režima, folkloristika gubi važnost, ali nastavlja se razvijati po inerciji. U trenutku kad unutrašnji razvoj same discipline u naše vrijeme dovodi do napuštanja zadnjih ostataka njezine ideološke prošlosti, piše Holbek, logično je da će jedna buržoaska partija zatražiti ukidanje folkloristike.

Na pitanje kamo dalje iz takve situacije, Bengt Holbek odgovara da je folklor potrebno proučavati, i to ukoliko je on relevantan za svoje korisnike. Folkloristika mora prestati služiti vladajućoj klasi (kojoj nije potrebna) i služiti samim nosiocima folkloru. Ukratko, Holbek u folkloru vidi simbolične

igre uz pomoć kojih poraženi u drugim životnim igrama (on piše o **power game**, igri moći) kompenziraju poraz i izvlače barem fizičko olakšanje (Holbek 1978, 39). Teorija igre, kojoj se obraća danski folklorist, omogućuje po njegovim vlastitim riječima povezivanje komunikacije s materijalnim interesima onih koji komuniciraju, te s njihovim osjećajima i fizičkim potrebama. Tako bi folkloristika došla u takav položaj koji bi joj omogućio djelovanje u korist onih koje proučava. No mi ćemo za sada ostaviti problem folklorista kao igre, i pokušat ćemo rezimirati temeljne prigovore protiv folkloristike.

Prigovori koje smo iznosili u ovom radu (citirajući Hontija, Kremensška i Holbeka) mogu se svesti na dvije kompleksne teze.

Prvo, folkloristika izdvaja tzv. duhovnu kulturu naroda iz prostornog i vremenskog konteksta i hipostazira je kao zaseban svijet. To hipostaziranje se obično provodi legaliziranjem određenog stanja promatrane pojave (obično najstarijeg dostupnog stanja) kao »izvornog«, neiskvarenog oblika. Naravno, metode kojima se dolazi do tog »izvornog« stanja nisu pouzdane, pa se kao neiskvareni oblik legalizira višestruko idealizirana rekonstrukcija. Takav pristup pretpostavlja egzistenciju nekog okamenjenog, gotovo nepromjenljivog načina života »nekad«. To »nekad« poprima karakteristike »izgubljenog raja«, »zlatnog doba«, »neotuđenog stanja« itd. Takva folkloristika posljedica je ideologije buržoazije u vrijeme njezine borbe za vlast i stvaranja jedinstvenih nacionalnih država nasuprot feudalnom partikularizmu. Svako odstupanje od hipostaziranog izvornog stanja folkloristi promatraju kao dekadentni proces, propadanje. Svoj glavni zadatak oni vide u spašavanju posljednjih vrijednosti urbanizacijom ugrožene narodne kulture, ne vidjećí da se tako pretvaraju u disciplinu kojoj je zadatak zaustavljanje historijskog procesa.

Gore izneseni prigovori pogađaju, međutim, samo određenu školu (ili usmjerenje) folkloristike. Kritizirani stavovi u suvremenoj su folkloristici napušteni. Tamo gdje još nisu prevladani, zaslužuju kritiku; sigurno je ipak da se na folkloristiku ne može gledati samo kao na prebrođenu fazu etnologije. Prije bi se moglo reći da su i etnologija i folkloristika prošle tu fazu koju je Kremensšek nazvao folklorističkom. Kao što etnolozi danas žele proučavati način života svih društvenih grupa u prošlosti i sadašnjosti, a ne žele više rekonstruirati nekadašnji način života na temelju tzv. materijalne kulture naroda (seljaštva), tako i folkloristi danas žele proučavati folklor u kontekstu (prošlom i sadašnjem, ruralnom i urbanom). Suvremena folkloristika ne govori više samo o tradiciji, niti rekonstruira imaginarna prošla vremena krcata narodnim blagom. Ona istražuje folklor kao komunikacijski proces, što je možda danak lingvistici i semiotici, ali zar slično ne postupa i etnologija? Ukoliko je zaista potrebno govoriti o granicama etnologije i folkloristike (a jest), onda je to moguće samo uspoređujući odgovarajuća, tj. recentna stanja obiju disciplina. Istraživanje konteksta u folkloristici odgovarat će npr., etnološkim istraživanjima načina života neke društvene grupe, ali zar se isto tako i etnološka istraživanja ne poklapaju s istraživanjima deskriptivne sociologije ili sa sociometrijskim ispitivanjima malih grupa? Etnologija unatoč tome nije isto što i sociologija.

Drugi glavni prigovor folkloristici jest taj da folkloristika nema vlastite metode, nego se koristi u proučavanju vlastitog znanstvenog područja metodama drugih disciplina, etnologije, sociologije, muzikologije, znanosti o književnosti, koreologije, teatrologije, povijesti umjetnosti itd. Ovaj je prigovor teško otkloniti. Ako svaka znanost ili disciplina mora imati i svoje područje istraživanja i svoje vlastite metode, onda folkloristika nije znanost niti disciplina. Ali ima znanosti koje primjenjuju metode i rezultate jedne ili više drugih znanosti na svoje područje istraživanja. Takve su pretežno tzv. praktične znanosti (medicina, agronomija itd.). Što je predmet proučavanja kompleksniji, potrebno je više disciplina za njegovo proučavanje. Dakle, ako folkloristika i nije autonomna disciplina, ipak ona ne može biti dio etnologije ili sociologije, nego će prije biti konglomerat različitih disciplina sjedinjenih predmetom proučavanja, tj. područjem istraživanja.

Tako smo opet vraćani na polaznu točku, jer se kao ključni problem pojavljuje opet folklor. Ako je folklor nešto što može biti proučeno metodama samo jedne nauke (npr. etnologije), onda folkloristika nije potrebna. Nije potrebna ni onda ako usmena književnost, muzički folklor, plesni folklor, folklorno kazalište, folklorno likovno stvaralaštvo i arhitektura nemaju dovoljno zajedničkih elemenata da bi mogli biti promatrani kao koherentan predmet proučavanja.

Prigovor o »društvenoj svrsishodnosti« folkloristike ne smatramo bitnim prigovorom. Ako je folklor romantičarska fikcija, ili ako je on nevažan element društvenog života, onda je i društveno ulaganje u folkloristiku neopravdano. Srećom, folklor je zaista prilično živahan fosil koji ne želi umrijeti, nego buja u starim i novim oblicima gotovo svugdje. Mogućnosti ekonomske eksploatacije folkloru isto su tako velike (u umjetnosti, u industriji, u turizmu, u svakodnevnom životu). Prema tome, opravdanost folkloristike ne dolazi u pitanje. Problemi su teorijske prirode i njihovo sagledavanje i rješavanje samo je pitanje vremena i dobre volje.

Folklor u kontekstu⁹

Da se neka pojava promatra u kontekstu, a ne izdvojena i izolirana, to nikako ne bismo mogli nazvati novinom u znanosti. Promatranje pojave u kontekstu stara je metoda i u folkloristici, iako se to danas ponekad prikazuje kao nov i gotovo neiskusni pristup. Ipak, tragači za narodnim blagom nisu uvijek obraćali pažnju na dobavljače biserja narodne duhovne kulture, i njihov odnos prema kazivačima bio je često sličan ponašanju arheologa prema lokalnim radnicima koji iskopavaju ostatke drevne civilizacije.¹⁰

⁹ O problemu folkloru u kontekstu, naročito o problemu izdvajanja teksta, polazna točka našeg rada bio je tekst Maje Bošković-Stulli u ediciji *Povijest hrvatske književnosti* (Bošković-Stulli 1978).

¹⁰ Zavaljen udobno u platnenoj stolici, Evropljanin se čudi kako je moguće da su preci tih »musavih i tupoglavih« urođenika mogli stvoriti onu tako suptilnu keramiku. Koliko drugačiji od ovih znojavih jadnika mora da su bili tvoreci one profinjene kulture! Grdne li dekadencije!

Pitanje konteksta u folkloru naćeo je Alan Dundes u svojem ćlanku o teksturi, tekstu i kontekstu (Dundes 1964), pokućavajući olakćati definiranje razlićitih oblika folkloru. Tekstura, tekst i kontekst tri su razine ispitivanja folklornog fenomena. Na podrućju verbalnog folkloru teksturu moćemo shvatiti kao jezićna obiljeća, a to moće biti predmet lingvistićke analize. Analoģije postoje i na ostalim podrućjima folkloru. Tekst je pojedina izvedba (prićanje priće, pjevanje pjesme itd.), ćto je oduvijek zanimalo folkloriste, a kontekst je drućstvena situacija u kojoj se tekst pojavljuje.¹¹ Dundes razlikuje kontekst od funkcije. Funkcija je za njega apstrakćija koja nastaje na temelju promatranja većeg broja konteksta, pri ćemu dolazi do izraćaja analitićarevo mićljenje o svrsi i smislu nekog ćanra. Najvaćniji faktori konteksta obićno su izvoćaći i publika; kontekst djeluje na promjenu teksta i teksture.

Dan Ben-Amos u ćlanku **Prema definiciji folkloru u kontekstu** (Ben-Amos 1971, 4) piće:

»S druge strane, folklor je izrazito organski fenomen u tom smislu da je integralni dio kulture. Svako odvajanje prića, pjesama ili skulptura od njihova domaćeg lokaliteta, vremena i drućtva neizbjećno uvodi kvalitativne promjene. Drućstveni kontekst, kulturni stav, retorićka situacija i individualna sklonost jesu varijable ćto proizvode znaćajne razlike u strukturi, tekstu i teksturi dotićnog verbalnog, muzićkog ili plastićkog djela«.

Po Ben-Amosovim rijećima, folklor se ćak ne zamićlja kao nećto ćto postoji bez ili izvan strukturirane grupe. Folklor nije fenomen **sui generis** (Ben-Amos 1971, 5). Folklor nije stvar ni skup stvari. »Da bi se folklor definirao, potrebno je ispitivati fenomene onako kako oni postoje. U svojem kulturnom kontekstu folklor nije skup stvari, već proces — komunikacijski proces, da budemo toćni« (Ben-Amos 1971, 9). Folklor se dalje promatra kao akcija u kojoj nema dihotomije izmeću procesu i produkata i koja ukljućuje kreativnost i estetsku reakćiju, dakle kao umjetnićka akcija. »Folklor je u tom smislu drućstvena interakćija posredstvom umjetnićkih medija i razlikuje se od drugih naćina govora i gestikulacije. Ta se razlika temelji na nizu kulturnih konvencija koje svi ćlanovi grupe prepoznaju i podrćavaju i koje dijele folklor od neumjetnićke komunikacije« (Ben-Amos 1971, 10).

¹¹ Primijenimo li razlikovanje teksture, teksta i konteksta na predmete proućavanja folkloristike i etnologije, dobit ćemo jasniju sliku o razlikama tih disciplina. Ono ćto je folkloristiki tekst, etnologiji je samo dio teksture. Kontekst folkloristike (ljudi i njihov ćivot) jest tekst etnologije. Shematski prikazano na primjeru verbalnog folkloru, to izgleda ovako:

F O L K L O R I S T I K A		
TEKSTURA	TEKST	KONTEKST
jezićna obiljeća i naćin izvedbe	prića, pjesma itd.	situacija u kojoj se prića izvodi (naćin ćivota ljudi)
		razne kulture, ćovjećanstvo
TEKSTURA	TEKST	KONTEKST
E T N O L O G I J A		

razlike koje postoje između usmene i pisane književnosti na razinama konteksta, teksta i teksture. Inspirativno je njegovo upozorenje da razliku folklor i literature moramo tražiti u fiksiranju teksta (čime se literatura izdvaja iz folklor razvijajući vlastite postupke). Međutim, ima i problema, jer folklor nije samo usmena književnost. Čistov razlikovanje »kontaktne« i »tehničke« komunikacije proširuje i na područje glazbe, videći u notnom pismu fiksiranje koje odgovara »tehničkoj« komunikaciji, tako ne sasvim, jer dopušta ipak ponešto slobode izvođaču.¹² Na području likovnih umjetnosti usporedbe nisu moguće (Čistov o njima i ne govori) jer već sam medij podrazumijeva fiksiranje teksta (»djela«). Pitanja razlikovanja umjetničke i neumjetničke komunikacije ostaju i dalje otvorena. Po čemu se »kontaktna« umjetnička komunikacija razlikuje od »kontaktne« umjetničke folklorne komunikacije? Ova pitanja zaslužuju nastavak istraživanja i čine nam se vrlo važnim za folkloristiku i njezin predmet.

Zadatak folkloristike

Opasnost proučavanja folklor u kontekstu leži u tome što se lako može dogoditi da se proučava kontekst bez folklor; lako se može dogoditi da folklorist zaboravi gdje je težište njegova interesa. Opasnost proučavanja folklor kao komunikacijskog procesa jest u zanemarivanju samih folklornih pojava i njihovih posebnosti. Međutim, razlikovanje triju razina proučavanja (teksture, teksta i konteksta) omogućuje folkloristu koncentriranje istraživačkog napora na tekst, a da pritom druge dvije razine ne budu zanemarene. Shvatimo li folklor kao estetičku (umjetničku) komunikaciju, i imamo li pritom u vidu da je riječ o procesu koji se zbiva u određenom kontekstu, postavlja se pitanje kakav je zadatak folklorista i folkloristike u vezi s tim procesom. Nije li taj proces sam sebi dovoljan? Zar se zadatak folkloristike iscrpljuje u deskripciji i analizi načina funkcioniranja procesa? Ako je tako, terenski rad bio bi potreban samo kao materijal za proučavanje i ilustraciju mehanizma folklornog komuniciranja. Na početku ovog članka založili smo se za razlikovanje metateorije, teorije i prakse u folkloristici. Metateorija raspravlja o osnovnim pojmovima same folkloristike, teorija se bavi metodama terenskog rada, klasificiranja, analize, komparacije, kao i otkrivanjem zakonitosti unutar folklornog procesa itd. A čime se bavi folkloristička praksa? Da li samo sakupljanjem građe za teorijska i metateorijska raspravljanja?

Ne. Glavni je zadatak folklorističke prakse zapisivanje (fiksiranje) folklornog umjetničkog teksta (književnog, muzičkog, plesnog, kazališnog, likovnog) radi proučavanja i eventualne primjene izvan originalnog konteksta.

Činjenica je da folklorni tekst živi samo u kontekstu i da ga nije moguće izdvojiti a da se pritom ne promijeni njegova priroda. Izdvojeni tekst (fiksi-

¹² Nije li, ustalom, i sama glazba svojim zvukovnim sistemom, različitim od riječi, vrsta posredne, »tehničke« komunikacije?

Spomenute konvencije koje dijele folklor i nefolklor postoje na razinama tekture, teksta i konteksta. Ben-Amos kao teksturalne konvencije nabraja npr. ritmički govor, muzičke zvukove, melodijsku pratnju ili crtež ukrašen šarom. Tekstualne konvencije su npr. formule na početku i na kraju teksta i struktura zbivanja među njima. Kontekstualne su konvencije vremenske, prostorne i društvene okolnosti u kojima se zbiva folklorni događaj. Važnom značajkom folkloru Ben-Amos smatra to što se folklorna komunikacija zbiva u takvoj situaciji gdje su ljudi suočeni licem u lice i gdje neposredno komuniciraju. »Ukratko, folklor je umjetnička komunikacija u malim grupama«. (Ben-Amos 1971, 13). Ta je tvrdnja posljednjih godina vrlo popularna među folkloristima; čini nam se ipak da takva definicija otvara i nove probleme. U kakvom su odnosu folklor i umjetnost? Da li je svaka umjetnička komunikacija u maloj grupi folklor? Po čemu se umjetnička komunikacija razlikuje od neumjetničke? Da li je folklor nužno vezan uz malu grupu?

Sovjetski folklorist K. V. Čistov (Čistov 1975) daje nekoliko zanimljivih prijedloga u vezi s tom problematikom. Pišući o odnosu folkloru i literature, on upozorava kako nije ispravan put promatrati po čemu se folklorni fenomeni razlikuju od literature, već da je primjerenije proučavati po čemu se literatura izdvaja od folkloru. Taj se stav opravdava povijesnim primatom folkloru, iz kojega se literatura izdvojila tek kasnije. Glavnu razliku između folkloru i književnosti Čistov vidi u razlici usmenosti i pisanosti. Fiksiranje teksta odigralo je važnu ulogu u odvajanju literature od folkloru. Razliku usmenosti i pisanosti Čistov tumači kao razliku između prirodne »kontaktne« komunikacije i »tehničke« komunikacije. Prirodna ili »kontaktna« komunikacija odigrava se u nekom određenom trenutku, na nekom određenom mjestu i uz sudjelovanje određenog ograničenog broja ljudi. Odvija se neposredno, a to znači bez materijalno fiksanog teksta, samo usmenom riječju, mimikom i gestikulacijom, a bez dodatnih tehničkih sredstava i sistema znakova kakvim se koristi »tehnička« komunikacija. Razlike su bitne. Pri »kontaktnoj« komunikaciji izvođač bira publiku, publika isto tako bira izvođača, kontekst igra važnu ulogu. Pri komunikaciji »tehničkog« tipa čitalac bira pisca, ali pisac ne bira publiku (iako može pisati za neku publiku i nagađati reakciju); vrši se prekodiranje iz jednog sistema znakova u drugi (riječ — pisanost) i pritom se gube izvanekstovni elementi. Publika nije ograničena, tekst je fiksan. Kreacija i recepcija ne odigravaju se istodobno, kontekst nije moguće predvidjeti. Dok pošiljalac i primalac u »kontaktnoj« komunikaciji neposredno djeluju jedan na drugoga, pri »tehničkoj« komunikaciji toga nema. U »kontaktnom« komunikacijskom procesu primalac i pošiljalac mijenjaju uloge, tako da primalac u novoj situaciji postaje pošiljalac potpuno ravnopravan prvom, i obrnuto. Primalac je u »tehničkom« komunikacijskom procesu pasivan, on samo prima a ne daje. Fiksirani tekst ostaje, da bi nakon nekog vremena dobio novog čitatelja. Taj novi način postojanja teksta uvjetovao je nove postupke i konvencije.

Koncepcija koju zastupa Čistov objašnjava (barem za područje usmene književnosti) način djelovanja folklorne komunikacije i skicira u grubom

ran pisanjem ili kakvim tehničkim pomagalom) neće više biti folklorni tekst, nego samo njegov zapis. To, međutim, ne znači da taj zapis neće biti upotrebljiv npr. kao svjedočanstvo o folklornom procesu. Maja Bošković-Stulli, pišući o aspektima usmene komunikacije i pisanih tekstova u usmenoj književnosti, smatra da se analiza na razini teksta i jezične teksture može provoditi odvojeno (nakon transkripcije snimka), primjenjujući metode znanosti o književnosti. Kontekst se u tim slučajevima uzima u obzir posredno (v. bilj. 9).

Zadatak folklorističke prakse nije samo obavljanje pripremnih radova za naknadna teorijska i metateorijska uopćavanja. Prema tome, ni zadatak folkloristike nije samo teorijsko uopćavanje, i to moraju imati na umu oni koji opravdanost folkloristike osporavaju. Izdvojen folklorni tekst nije samo svjedočanstvo o folklornom procesu. Zapis folklornog teksta nije više dio folklornog procesa, nego fiksirano djelo s estetičkom (umjetničkom) funkcijom. Kao takav on može poslužiti kao inspiracija novoj kreaciji (pa i folklornoj!) ili kao uzorak industrijskom proizvodu.

Zadatak folklorističke prakse, ovako formuliran, ne razlikuje se naizgled mnogo od spašavanja narodnog blaga ni od današnje folklorističke prakse općenito. Razlika je u tome što se zapisani tekst ne promatra kao dio, fragment davnog, divnog, izvornog i sad već uništenog mozaika iz prošlosti. Mi shvaćamo folklorni proces kao umjetničku komunikaciju kojoj je glavna značajka **zbivanje u kontekstu**. Sudionici folklornog procesa (bili oni tko mu drago) ne osjećaju potrebu za izdvajanjem, zapisivanjem i čuvanjem »djela«. To radi tek folklorist, i u tome je njegova zadaća. Bez njega »djelo« živi i traje samo kao »kontaktna« komunikacija. Zato se folklorni proces samo uvjetno može nazvati **umjetničkom komunikacijom**, jer **umjetnost** podrazumijeva fiksirano, materijalizirano »djelo« i svijest o njegovoj vrijednosti izvan konteksta.

Danas, kad sudionicima folklornog procesa ne smatramo više samo nepismeno seljaštvo, folklorist će na terenu pronaći ne samo rukom pisane zapise tekstova nego i knjige koje o običajima svoga kraja u vlastitoj nakladi izdaju mještani. Obiteljske fotografije odavno su izvor podataka etnologima i folkloristima, a tehnička oprema koju folklorist nosi na teren nerijetko zaostaje za onom kojom se služe sudionici zbivanja kako bi ovjekovječili događaj sebi i svojim za uspomenu. Međutim, svijest o umjetničkoj vrijednosti nekog zbivanja ne očituje se samo u težnji da se kamerom ili magnetofonom zaustavi trenutak. To je naročito vidljivo pri proučavanju tzv. tradicijskog folklor. Svijest o vrijednosti vodi »okoštavanju«. ¹³ Javlja se potreba samih sudionika za čuvanjem folklornog zbivanja u »izvornom« obliku. Tako folklorno zbivanje prestaje biti živi proces i postaje živi zapis teksta, rekonstrukcija. »Okoštalom« zbivanju mijenjaju se kontekst i funkcija, i ono prerasta u tzv. drugu egzistenciju folklor. ¹⁴

¹³Uloga folklorista i etnologa pri »okoštavanju« folkloru mogla bi biti predmet posebne studije.

¹⁴Zanimljivo je s tim u vezi pitanje tzv. narodne nošnje. Vidi članak Dunje Rihtman-Auguštin *Razmišljanje o »narodnoj nošnji« i modi* (Rihtman-Auguštin 1976).

Folklor i umjetnost

Folklor, dakle, uvjetno možemo smatrati umjetničkom »kontaktnom« komunikacijom. Umjetnost (barem građanska umjetnost od romantizma napovamo) ima međutim neke odlike koje folklor ne poznaje. Prije svega, to je svijest o potrebi čuvanja djela kao vrijednosti izvan konteksta. Ono što ujedinjuje pojedine grane folklor (usmenu književnost, glazbu, ples, kazalište, arhitekturu itd.) i što ih čini homogenim predmetom proučavanja folkloristike jest neizdvojenost teksta (»djela«) iz konteksta. Ostvarenja s područja likovnih umjetnosti samo su donekle izuzetak. Jer, iako slikarstvo i kiparstvo kao vještine traže materijalizirano djelo (pri čemu »kontaktnu« komunikaciju zamjenjuje »tehnička«), ipak ta ostvarenja imaju izvanestetičku (ukrasnu, upotrebnu, sakralnu itd.), a ne estetičku (umjetničku) funkciju kao dominantnu. Čini se da je svjesna estetička funkcija strana folklornom procesu.¹⁵

Čistov je upozorio na važan problem: usmena književnost nije specifična vrsta pisane književnosti. Moramo imati u vidu da se pisana literatura razvija iz usmene. Razlikovanje folklor od literature nužno je preokrenuti u razlikovanje literature od folklor (Čistov 1975, 28). To vrijedi za odnos umjetnosti i folklor općenito. Problem nije samo dijakronijski. Folklor kao »kontaktna« umjetnička (ili predumjetnička) komunikacija postoji i danas, i čini nam se da iz toga upravo proizlazi potreba suradnje folkloristike s drugim disciplinama koje se bave umjetnošću.¹⁶

Smatramo da bi u ovom trenutku i folkloristici, a i povijesti umjetnosti, komparativnoj estetici i filozofiji umjetnosti takva suradnja mogla samo pomoći. Pritom ne smijemo zaboraviti da se folklorni proces kao predmet proučavanja zbiva isključivo u kontekstu, pa traži takvo terensko istraživanje kakvo spomenute discipline inače ne poznaju. Bez uzajamnog prožimanja terenskog, teorijskog i metateorijskog istraživanja ne bi bilo moguće obuhvatiti sve tri razine folklornog umjetničkog komunikacijskog procesa.

¹⁵ Svijest o vrijednosti može biti prisutna npr. kod vrsnih pripovijedača, glazbenika ili rezbara, ali svijest o potrebi čuvanja djela nije prisutna među sudionicima folklornog procesa. Srodnu pojavu opažamo prilikom preuređivanja crkava, pri čemu dolazi do uništavanja ranijih slika, rezbarija i skulptura. Likovna djela (i ona koja nisu ostvarenja lokalnih majstora) shvaćena su kao ukras koji se može izmijeniti. Slično je u svakom folklornom procesu: staro nestaje, novo se stvara.

¹⁶ Estetski problemi folklor zapostavljeni su u suvremenoj folkloristici. Suradnja s komparativnom estetikom na razini teorije i s filozofijom umjetnosti na razini metateorije svakako je opravdana. Vrlo je informativna knjiga V. E. Guseva koja razmatra mjesto folklor u povijesti estetike (Gusev 1963). Spomenuli smo već i njegovu knjigu *Estetika folklor* (Gusev 1987).

Jedna od tema XI-og kongresa SUFJ u Novom Vinodolskom (rujan 1964) bila je *Estetika narodnog stvaralaštva i današnja umjetnost*.

CITIRANA LITERATURA

Abrahams, Roger D.

Genre Theory and Folkloristics, »*Studia Fennica*«, 20, 1976, 13—19.

Ben-Amos, Dan

Toward a Definition of Folklore in Context, »*Journal of American Folklore*«, vol. 84, No 331, 1971, 3—15.

Bošković-Stulli, Maja

O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima, »*Umjetnost riječi*«, 17, 1973, 3 i 4, 149—184. i 237—260.

Usmena književnost, u ediciji **Povijest hrvatske književnosti**, knj. 1, Liber — Mladost, Zagreb 1978.

Čistov, K. V.

Specifika folklora, 26—43, u knjizi **Tipologičke isledovanija po folkloru** (Sbornik statej pamjati V. J. Proppa (1895—1970), ur. E. M. Meletinskij i S. J. Nekljudov, »*Nauka*«, Moskva 1975.

Dundes, Alan

Texture, Text and Context, »*Southern Folklore Quarterly*«, 28, 1964, 251—265.

What is Folklore?, 1—3. u knjizi **The Study of Folklore**, ur. A. Dundes, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J. 1965.

Filipović, Rudolf

Englesko hrvatskosrpski rječnik, Zora, Zagreb 1970.

Focht, Ivan

Uvod u estetiku, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1972.

Gusev, V. E.

Problemy folklora v istorii estetiki, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva — Leningrad 1963.

Estetika folklora, Izdatel'stvo »*Nauka*«, Leningrad 1967.

Holbek, Bengt

The Social Relevance of Folkloristics, »*Unifol*« 1977, København 1978, 21—43.

Honko, Lauri

Genre Theory Revisited, »*Studia Fennica*«, 20, 1976, 20—25.

Honti, János

On Safeguarding Folk Traditions, 157—169, u knjizi **Studies in Oral Epic Tradition**, Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.

Kremenšek, Slavko

Je današnja slovenska etnologija antifolkloristika?, »Glasnik Slovenskega etnološkega društva«, 17, 1977, 3, 29—30 (a).

Smernice etnološkega raziskovalnega dela, »Glasnik Slovenskega etnološkega društva«, 17, 1977, 4, 45—51 (b).

Lehtipuro, Outi i Saressalo, Lassi

The Papers of a Congress, »Studia Fennica«, 20, 1976, 354—367.

Lévi-Strauss, Claude

Strukturalna antropologija, prev. A. Habazin, Stvarnost, Zagreb 1977.

Rihtman-Auguštin, Dunja

Razmišljanje o »narodnoj nošnji« i modi, »Narodna umjetnost«, 13, 1976, 113—121.

Saintyves, Pierre

Le Folklore. Sa définition et sa place dans les Sciences anthropologiques, »Revue de Folklore Français et de Folklore Colonial«, 1935, numéro consacré a P. Saintyves, 26—61.

Thoms, William

Folklore, 4—6, u knjizi **The Study of Folklore**, ur. A. Dundes, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J. 1965.